

Vladimir Osolnik

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 821.163.09–131"18"

Slovanstvo v junaških pesnitvah južnih Slovanov (19. stoletje)

Prispevek obravnava zgodovino Slovanov, omembe njihovega imena/imen v zgodovinskih virih in pomen slovanstva v literaturi, predvsem v času individualne evropske in nacionalne južnoslovanske romantike v prvi polovici 19. stol., na dveh primerih reprezentativnih junaških pesnitev: *Krsta pri Savici* velikega slovenskega pesnika dr. Franceta Prešerna in *Gorskega venca* črnogorskega, srbskega in južnoslovanskega vladarja, vladika in pesnika Petra II. Petrovića Njegoša, ki sta pomenili temeljni dejanji pri umetniškem, literarnem opisovanju zgodovine naroda in pri razvoju slovanske zavesti njihovih slovenskih in črnogorskih bralcev.

The paper deals with the history of the Slavs, mention of their names in historical sources and the meaning of Slavhood in literature, particularly at the time of individual European and national South Slav Romanticism in the first half of the 19th century. It takes as its examples two representative heroic poems: *Krst pri Savici* (The Baptism by the Savica) by the great Slovene poet France Prešeren and *Gorski venec* (The Mountain Wreath) by the Montenegrin, Serbian and Yugoslav prince-poet Petar II Petrović Njegoš, which are of fundamental importance to the artistic-literary description of national history and the development of Slavic awareness among their Slovene and Montenegrin readers.

1 Uvod

Slovani so starodavno indoevropsko ljudstvo, kot Germani ali Romani; hkrati s temi plemeni so se v davni naselili v Evropi. Pri grškem zgodovinarju Herodotu so prvič omenjeni kot Neuri in Budini, pri Ptolomeju kot Stauanoi, pri rimskih zgodovinarjih Pliniju Starejšemu, Tacitu in Prokopiju so omenjeni kot Vendi, Venedi, Veneti in Sorabi, Sorbi; sami zase uporabljajo imena Slovani, Slovini, Slovenci, Slaveni, različni tuji zgodovinarji pa jih imenujejo tudi Slavi, Sclavi, Sciavi, Anti in Saklabi, Vindi, Vende, Windische, Raci in Toti.

Na današnji oz. nekdanji poselitveni prostor na grškem polotoku Haemosu (med Sočo, Donavo, Črnim, Belim (Marmornim) in Ilirskim morjem), ki ga je grški bog Zevs poimenoval Krvavo gorovje, Turki pa prevedli v Bal-kan (1463), so južni Slovani prišli najkasneje med 4. in 6. stol.: njihovo najzahodnejšo lego med visokimi Alpami in Ilirskim morjem predstavljajo prav slovenska stara in današnja jezikovna področja, o katerih nam poročata učeni langobardski pisatelj Pavel Diakon v 8. in menih Nestor iz Novgoroda v 9. stol. v znanem *Letopisu vremenih let*. »Gorutanci«, to je Karantanci, so »Slovani« in njih naselbine segajo daleč v visoke Alpe in v nižino vse do Benetk ter predstavljajo najzahodnejše slovansko pleme.

Ime Slovani oz. skupni etnonim slovanskih plemen in narodov se pogosto povezuje s *slavo*, na primer pri slovenskem velikem pesniku Francetu Prešernu, ter s *slovesnostjo* in *slovom* pri srbskem razsvetljencu Dositiju, to je z besedo, s slovanskim petjem. Tako se prvotna vednost o Slovanih v stari dobi kaže v znanem grškem poimenovanju »blagoglasnega slovanskega jezika« ter nato v času nastajanja evropske romantike s Herderjevimi, Grimmovimi in Schleglovimi zapisi o Slovanih in njihovem bogatem ljudskem izročilu v ustni tradiciji.

Kot sleherni izvorna in samostojna nacionalna književnost v okvirih svetovnih umetniških tokov ima slovenska književnost (in druge južnoslovanske književnosti: srbska, hrvaška, bosanska, črnogorska, makedonska, bolgarska) trdne temelje v lastni ustni tradiciji, lastnem pismenstvu, srednjeveški in renesančni duhovni in posvetni tradiciji ter v obdobju romantike. Obdobje nacionalne romantike je v 19. stol. obnovilo in ustvarilo nove visoke umetniške dosežke zlasti na polju poezije, ki predstavlja najvišji dosežek človeškega duha in besedne umetnosti.

Pisana in tiskana beseda je med evropskimi ljudstvi in narodi postala glavno sredstvo, medij, ki prinaša informacije in visoke dosežke človeškega uma skozi čas in prostor: tiskana beseda, časopisi in knjige, zlasti knjiga v ljudskem jeziku, je postala mogočno orodje človeškega duha, dostopna velikemu številu bralcev v kratkem času. Med Slovenci je to novo tiskano sredstvo leta 1551 uporabil Primož Trubar, oče prve ohranjene slovenske knjige, nato Janez Vajkard Valvasor s *Slavo vojvodine Kranjske* (1689), Janez Žiga Valentin Popovič leta 1750 s knjigo o Slovanih in slovenščini, Mihael Sever (1777), A. T. Linhart s poimenovanjem slovanskih prebivalcev za Slovence (1788) in Jernej Kopitar (1809) s svojo nemško slovnico »slovanskega jezika, ki ga govorijo Slovani (v nekaterih pokrajinah rimskega cesarstva nemške narodnosti) na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem, Goriškem in v Istri.«

V omenjenih delih, ki so odmevala v kulturni javnosti, so motivi tesno povezani s slovanstvom in Slovani: pravzaprav je v tem etničnem zornem kotu ujet njihov izvir in smisel. Pomlad narodov, kot so v evropskih literarnih in znanstvenih krogih poimenovali 19. stol., je v marčni revolucij (1848) uveljavila meščanske ideale in možnost za uveljavitev slovanskega jezika, materinščine, identitete in pesniških talentov. Omogočila je oblikovanje lastnega literarnega ustvarjalnega kroga, kroga bralcev, nastanek kulturne in narodne slovanske zavesti.

2 Pomlad narodov 1848

Ob zatonu 18. stol., ki je v zgodovini Evrope spodbudilo nujno demokratizacijo družbe in kulture, se je v valu osvobojenih človeških usod, čustev, misli in sanj začelo obdobje romantike, novo literarno obdobje, ki je zavrnilo racionalno razsvetljensko dobo in vzpostavilo vladavino čustev in poezije: za književnosti v tedanjih južnoslovanskih pokrajinah v okvirih tujerodnih držav, turškega in avstrijskega imperija, pa je pomenilo tudi odločen korak k uveljavitvi nacionalnih jezikov in literatur.

Vodilna in rušilna beseda romantike je bila *svoboda*, ki je zajela idealno osebno in skupno svobodo, svobodo misli in verovanja, svobodo vesti in ljubezni, svobodo ustvarjanja in izbire jezika, oblike in sloga; v ta viharški literarni krog v prvi polovici 19. stol. je neizbrisno vključila južne Slovence, ki so s svojo silovito, prebujeno elementarno vitalnostjo ponovno stopili na svetovno prizišče.

V književnosti so evropski romantični pesniki uresničili pomemben preobrat: kot umetniški odgovor na večstoletno prevlado *racia*, ki je za svoje izražanje potreboval tekst v prozi, so s poetološko sintezo književnega izražanja ter z naslonitvijo na antično retoriko uveljavili lirično percepcijo sveta in kozmosa, ki se je umetniško izražala predvsem v poeziji in verzih. Med dela izpod peresa znanih evropskih avtorjev, npr. Byrona, Žukovskega, Hofmana, Shellyja, Puškina, Keatsa, Lamartina, Alfreda de Vignyja, Hugoja, Heinea, Leopardija, Mickiewicza, Herderlina, Edgarja Allana Poa,

Slovackega, Lermontova, Mache in Ševčenka, so se uvrstile južnoslovanske junaške pesnitve¹ Sima Milutinovića Sarajlije, Franceta Prešerna, Ivana Mažuranića, Petra II. Petrovića Njegoša, Hrista Boteva ter Grigora Prličeva, ki jih njihovi narodi danes štejejo za svoje reprezentativne nacionalne epe.

Omenjena dela v svojih slovanskih okoljih niso bila osamljena: iz množice literarnih prispevkov, ki so med južnimi Slovani nastali v tem obdobju, velja – ob že naštetih in ob popularnih izdajah junaških ljudskih pesmi Vuka Stefanovića Karadžića, Stanka Vraza/Jakoba Frasa, Andrije Kačića Miošića, Sima Milutinovića Sarajlije, Anastasiusa Gruna, Joksima Novića Otočanina, Grga Martića, Ivana Kukuljevića Sakcinskega, Nicola Tomassea – tu omeniti danes manj znane pesnitve o usodnih dogodkih in slavnih osebnostih Gavrila Kovačevića, Vikentija Rakića, Jovana Hadžića, Jovana Subotića, Bogoboja Atanackovića, Jovana Ristića, Djordja Markovića Kodera, Jovana Ilića, Svetozarja Miletića, Ognjoslava Utješenovića Ostrožinskega, Milana Kujundžića Aberdara, Pavla Popovića Šapčanina, Franja Markovića, Matija Bana, Djordja Maletića, Nikanora Grujića, Laza Kostića, Vladislava Kačanskega, Stojana Novakovića idr., nastale v obdobju zgodnje, patriarhalne ali nacionalne romantike.

3 Pesnitev *Krst pri Savici/Kerst per Savizi* Franceta Prešerna

Slovenski pesnik France Prešeren je ostal zvest obujanju daljne preteklosti in zgodovine svojega ljudstva ter ju je v *Krstu pri Savici* povezal s svojimi življenjskimi izkušnjami. Pri tem izrisuje krog, v katerem se spontano ukvarja z neprekinjenimi, prvinskimi in dominantnimi povezavami slehernega posameznika z njegovo etnično skupnostjo, z etično nadrejenim kolektivom, ki se kaže v plemensko-nacionalnem, kulturnem, jezikovnem in religiozno-ideološkem obzorju.

Prešeren se je dolgo pripravljajl za svoje epsko in lirsko, objektivno in subjektivno, tridelno junaško pesnitev (*Krst pri Savici/Kerst per Savizi*. Povest v verzih. Sloshil Dr. Presherin. V Ljubljani, natisnil Joshef Blasnik 1836), ki se je v minulih desetletjih uveljavila kot slovenski nacionalni ep.

Svojo »povest v verzih« je pesnik namenil spominu prijatelja Matije Čopa in slovenskemu ljudstvu. V njem razvija svoje misli o usodi slovanske slovenske etnične skupnosti, svojega naroda, njegove eksistence in prihodnosti skozi umetniški prikaz usodnega, nasilnega pokristjanjevanja alpskih in panonskih Slovanov, prednikov Slovencev (tudi Slovakov in Hrvatov) v zgodnjem srednjem veku.

V *Uvodu* je popisana junaški boj obkoljene čete s premočno krščansko Valjhunovo (Volkunovo) vojsko, ki Črtomirju in njegovim soborcem prinese usodni poraz; Črtomirjeva usoda po boju je popisana v drugem, izpovednem delu speva. Slovenska poganska vojska je v obrambi svobode, vere pradedov in starih običajev padla do zadnjega moža; edini preživeli, Črtomir, globoko podoživlja poraz in okrutni bratomorni boj, grenko skupno kolektivno usodo in v obupu goji samomorilske misli.

¹ Po vsebinah epe ali pesnitve delimo na srednjeveške in novoveške ter naprej na krščanske, junaške in dvorne pesnitve, tudi legendarne in živalske, druge pa na komične, religiozno-filozofske, meščansko idilične in zgodovinske. Med vsemi epi je najpomembnejši junaški ep, ki je celemu epskemu žanru določal ubesedovalne postopke in lastnosti: izbran jezik visokega sloga, nazorna struktura vsebine, ponavljanja, stalne stilne figure, verz (*Rečnik književnih termina*, Beograd 1992).

V drugem delu pesnitve Prešeren z nacionalne in družbene ravni, značilne za južnoslovansko *formo menthis* in zgodnjo dobo evropske romantike, težišče pesnitve z objektivne prenese na subjektivno raven; narativni opis epskega dogodka prevesi v opisovanje čustvovanja literarnega junaka.

Črtomir, ki je orisan kot izrazit predstavnik starodavne slovanske skupnosti in označen s slovensko občo usodo, je postal individualni herojski lik, tipična romantična literarna osebnost, ki je nosilec slovanskega čustva in rodoljubja, domoljubja in svobodoljubja. Značilni so stih pred odločilnim spopadom, ki ostajajo trajno Prešernovo sporočilo njegovim Kranjskim oziroma slovenskim rojakom:

Kdor hoče vas dočakat temne zore,
neproste dni živet nočem enake,
ne branim mu, al jutra čakati more.
(verzi 38, 39 in 40)

in

Manj strašna noč je v černe zemlje krili,
ko so pod svetlim soncam sužnji dnovi!
(verza 51 in 52).

Prešeren o skupni narodovi in posameznikovi svobodi govori takratnim Kranjcem, Koroščem, Štajercem, Istranom, Goričanom in Beneškim Slovencem v celotnem besedilu svoje dvodelne romantične pesnitve, obuja starodavne slovanske ideale in tudi spomin na zgodovinski boj, ki je v bratomornem spopadu v 9. stol. odločil usodo svobodnega slovanskega slovenskega plemena oz. ljudstva; iz opisa kolektivnega dejanja v obrambi starih verovanj in običajev, vere in časti skupnosti se pesnitev sprevrže v prikazovanje trpke osebne Črtomirjeve usode.

V nenavadnem spevu Prešeren v vsebini in obliki uresniči predromantični model junaške pesnitve o usodi slovenske plemenske skupnosti in v drugem delu ustvari romantični individualni ep oz. ubesedi usodo junaka v spopadu s sovražno srečo; ob zastrtih prvinah izpovednosti svojim likom dodaja izjemne značajske lastnosti, kakršne srečujemo v različnih književnostih, npr. v srbski, črnogorski, ruski, francoski, angleški, poljski oziroma v književnosti individualne evropske romantike.

4 Pesnitev *Gorski venec/Gorski vijenac* Petra II. Petrovića Njegoša

Dramatična junaška pesnitev Petra II. Petrovića Njegoša, črnogorskega pesnika, vladarja in vladika, *Gorski vijenac*, izdana na Dunaju 13. februarja 1847 kot drugi del njegove *Črnogorske trilogije* (*Luča Mikrokozma*, 1845; *Gorski vijenac*, 1847; *Lažni car Šćepan Mali*, 1851), je, kot *Krst pri Savici*, sestavljena iz posvetila in glavnega besedila; popisuje usodni dogodek iz zgodovine slovanske črnogorske etnične skupnosti. Avtor jo je zasnoval kot epsko poročilo o oboroženi vstaji krščanske manjšine proti islamski večini v njegovi gorati domovini leta 1702. Osnovno dogajanje prekinjajo epski prizori z lirskimi in tudi dramskimi prvini.

Kompozicija dramske pesnitve okvirno sledi zahtevam antične drame: v 13 prizorih bralec skozi izbrane in klene Njegoševe slovanske deseterce spremlja predstavitev, razvoj, zaplet, kulminacijo, razplet s katarzo in simbolni epilog usodnega zmagovitega spopada.

Kot je znano iz burne južnoslovanske zgodovine, so se vladika in njegovi ponosni Črnogorci bojevali za obstoj, svobodo in čast. Njihovo maloštevilno krščansko skupnost (*Kmetijske in rokodelske novice* v pietetnem nekrologu vladiki Njegošu leta 1852 omenjajo 100.000 črnogorskih duš) je usodno ogrožala turška vera, ki je premamila nekatere Črnogorce; opisan je upor in zmaga nad islamom oziroma nad poturčenimi brati in s tem osvoboditev očetnjave; fabula temelji na zapisu vladika Petra I. Petrovića Njegoša iz leta 1812.

Izpovedni pesnikovi stih, ki so vpleteni v epsko naracijo, med dramske monologe in številne dialoške diskurze ter v izdelane zaokrožene dramske prizore, dajejo tej epski pesnitvi univerzalno vrednost, ki ob opisih črnogorske stvarnosti in zgodovine prinaša nepozabne filozofske misli in spoznanja o človeški usodi, enakovredne znanim Hamletovim ali Onjeginovim mislim o smislu boja z zlom in o človeški usodi.

Pesnik Njegoš v besedilo sicer vnaša filozofske, religiozne in zgodovinske reminiscence, opise življenja preprostega slovanskega gorskega ljudstva in globoke misli obeh duhovnih očetov, vendar celotna pesnitev izzveneva v značilnem južnoslovanskem bojevitem svobodoljubju in domoljubju kot apoteoza črnogorske skupnosti, standardnega plemenskega kolektiva, ki v vseh delih pesnitve nastopa kot dominantna sila in pesnikov osebni ter skupni črnogorski ideal: prav plemenska krvna skupnost je nosilec odločitev in uresničevalec junaškega dejanja; podrobneje izrisani portreti posameznega junaka (npr. Vuka Mandušića) samo poudarjajo njegovo oz. njihovo vrhovno funkcijo, tj. izvrševanje volje in interesov etnične, plemenske in pozneje nacionalne skupnosti.

Sinteza epskega in lirskega ter tradicije in romantičnih tendenc je Njegošev spev uvrstila med junaške, *heroične poeme*. Z Njegoševimi didaskalijami, zapisanimi v besedilu rokopisa, je podoba tega romantičnega speva postala dejansko še bolj zapletena in osebna: ob ljudskem verzu (slovanski ali narodni, tudi srbski ali Njegošev deseterec) in ob zvestobi junaški etiki črnogorske patriarhalne plemenske družbe je pesnik s subjektivnimi liričnimi epizodami in nakazano, a opazno zunanjo dramsko obliko zapisal besedilo, ki ga ne najdemo ne v antični ne v sodobni literaturi.

Ob bojevitem nazoru, poglobljenih filozofskih razmišljanjih o človeški usodi in idealu svobode, o krvni skupnosti in smislu bivanja človeka na Zemlji je kot konstanta ali rdeča nit v *Gorskem vijencu* opazno Njegoševo prepričanje, da je prav poezija visoka humanistična vrednota in božanski dar ter da je poslanstvo poeta zvesta pripoved o svobodi, boju in junaštvu njegovega ljudstva.

S temi pojmovanji se Njegoš znova približuje Prešernovemu kultu poezije ter hkrati razkriva vlogo antične heroične etike v življenju Črnogorcev; morda je prav v teh stihih razkril vodilno misel svojega življenja, ki jo kot najvišje moralno načelo črnogorske skupnosti lapidarno povzema njegova pogosto citirana sentenca, ETICA HEROICA MONTENEGRINA, ki jo v mednarodnem prostoru potrjujeta deli Gerharda Gesemanna, *Heroische Lebensform*, Berlin 1934, in *Der montenegrinische Mensch*, Praga 1943.

Z dejanskim odmikom od tradicionalnega južnoslovanskega epskega izročila in z oblikovanjem individualne ter estetske romantične poezije, ki je enakovredna Schellyjevi, Puškinovi, Novallisovi ali Lamartinovi, je Njegoš zapustil bralcem nacionalno junaško pesnitev, epsko-dramsko-lirsko delo o svojem ljudstvu in o svoji usodi: svoj patriarhalni svet starodavne heroike je približal krogu evropske romantike in hkrati utemeljil črnogorsko nacionalno identiteto.

5 Primerjava pesnitev

Romantični pesnitvi sta nastali v prelomnem zgodovinskem obdobju: južnoslovanske pokrajine in njihovi prebivalci so se trgli iz fevdalnih tujerodnih oblastnih spon in dokončno znanstveno in umetniško zasnovali svoje jezike, književnosti in kulture, ki so omogočali nacionalno individualizacijo in uresničitev nacionalnih programov.

Motivno se oba pesnika, France Prešeren in Petar II. Petrović Njegoš (in tudi Grigor Prličev, Sima Milutinović Sarajlija, Matija Ban, Ivan Mažuranić itn.), čeprav izhajata iz različnih predelov južnoslovanskega sveta, ujemata: popisujeta zgodovino svojega ljudstva, dogodek in junaka svoje pesnitve oz. poeme pa sta izbrala med resničnimi zgodovinskimi dogodki ali osebnostmi.

Kot južnoslovansko posebnost poudarjata usodni boj za obstanek skupnosti in premoč sovražnih sil; neuklonljivost in svobodoljubnost slovanskih prednikov, njihova požrtvovalnost v uresničevanju ciljev lastne etnije, plemena, ljudstva in naroda ter pripravljenost na samožrtvovanje določajo plemenito vsebino epskih besedil, ki so jih njihovi bralci oz. etnične skupnosti sprejele za svoje reprezentativne nacionalne junaške pesnitve.

Individualna usoda izrisanih likov se izpolnjuje predvsem v okvirih etnične skupnosti in njenih etičnih pojmovanj ter s tem vzpostavlja opazno vez z ustnoslovstvenim izročilom in s tem inovativno poglobljeno dopolnjuje tokove evropske romantike. Hkrati sta obe kratko predstavljeni južnoslovanski romantični pesnitvi raznovrstni in nenavadni, originalni: njuna nadarjena avtorja sta z združevanjem epskih in lirskih, pri Njegošu tudi dramskih prvin ustvarila narativno monološko in dialoško besedilo kot žanrsko in stilno raznovrstno, idejno funkcionalno celoto, ki ustreza poetološkimi nazorom in ciljem njenih avtorjev ter tudi pričakovalnemu obzorju zavzetih ter številnih slovanskih in drugih bralcev.

6 Sklep

Književnost je južnim Slovanom v 19. stol. po zaslugi omenjenih in drugih domoljubnih pesnitev pomenila glavno sredstvo in idejno-umetniško oporo pri njihovih osvobodilno-afirmativnih prepodrodnih in politično-osvoboditvenih načrtih. Z njo ustvarjajo, utrjujejo in dokazujejo ter v mednarodnem kontekstu uveljavljajo svojo identiteto oz. potrjujejo svojo umetniško tvornost in posebno, slovansko samobitnost.

Literatura

- ERAKOVIĆ, Radoslav, 2008: *Religiozni ep srpskog predromantizma*. Novi Sad: Miodrag.
- GODESHOT, Jacques, 1978: *Revolucije 1848*. Beograd: Nolit.
- HACQUET, Baltazar, 1996: *Veneti, Iliri, Slovani*. Nova Gorica: Branko.
- LATKOVIĆ, Vido, 1963: *Petar Petrović Njegoš*. Beograd: Nolit.
- MARETIĆ, Tomo, 1889: *Slaveni u davniini*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- NIKČEVIĆ, Vojislav, 1978: *Mladi Njegoš: pjesnikovi putevi ka sintezi*. Cetinje: Obod.
- PETROVIĆ NJEGOŠ, Petar, 1947: *Gorski venec*. Prevedel Alojz Gradnik, spremna beseda Mirko Rupel. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- PETROVIĆ NJEGOŠ, Petar, 1989: *Gorski vijenac*. Uredil Jovan Deretić. Beograd: Prosveta.
- PIPER, Predrag, 1998: *Uvod u slavistiku. 1*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- PLETERSKI, Andrej, 1995: Model etnogeneze Slovanov na osnovi nekaterih novejših raziskav. *Zgodovinski časopis* letnik 49/4. 537-536.
- POPOVIĆ, Miodrag, 1975: *Romantizam*. Beograd: Nolit.

Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

POPOVIĆ, Pavle, 1923: *O gorskom Vijencu*. Beograd: »G. Kon«.

PRIJATELJ, Ivan, 1952–1953: Slodnjak, Anton (ur.): *Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja*. Ljubljana: Slovenska matica.

PREŠEREN, France, 1836: *Kerst per Savizi: povest v versih*. Ljubljana: Joshef Blasnik.

PUTILOV, Boris Nikolaevič, 1085: *Junački ep Crnogoraca*. Titograd.

VODOPIVEC, Peter, 2006: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

ŠURMIN, Đuro, 1898: *Povijest književnosti hrvatske i srpske*. Zagreb: Knjižare Lav. Hartmana.